

המעיינות אשר בעמק

בעמק חרוד התרחשו כמה מערכות מן המפורסמות והמכריעות בהיסטוריה של עמי הארץ. עיקר ההתרחשויות של קרבות אלו היה סביב שני מעיינות הנובעים למרגלות הגלבוע גם כיום

כתיבה וצילום / אדיב גל

ב

שורה מתוך שיר העמק שכתב נתן אלתרמן, "מבית אלפא עד נהלל", נפרש כלל עמק זרעאל, כמעט מקצהו המזרחי (בית אלפא) ועד גבולו המערבי של העמק (נהלל). מבחינה גיאוגרפית עמק זרעאל נחלק לשניים: עמק זרעאל המזרחי, הלא הוא עמק חרוד ובו זורם נחל חרוד אל מורד הירדן; ועמק זרעאל המערבי, הלא היא בקעת מגידו שאותה מנקז נחל קישון אל הים התיכון. למרות הכללתם תחת הכותרת "עמק זרעאל", אין לעמק חרוד ולבקעת מגידו מערכת ניקוז משותפת כמו שהיה אפשר לחשוב.

נחל חרוד (המנקז את עמק חרוד), תחילתו במערב וסיומו במזרח כשיובליו מתחילים באזור גבעת המורה ועפולה וזורמים לכיוון בית שאן והירדן. מנגד, ערוציו של נחל קישון מתחילים במזרח וזורמים מערבה, מכיוון הגלבוע וחבל תענך לכיוון חיפה ואל הים התיכון.

בין עמק חרוד לבקעת מגידו עובר קו פרשת המים הארצית בין אגן הים התיכון לבקעת ים המלח. עמק חרוד ובקעת מגידו יחד עם בקעת בית שאן מרכיבים את רצועת העמקים הצפוניים החוצים את ארצנו לרוחבה. לכל אורכה של ישראל, אי אפשר למצוא קשר טופוגרפי נוח יותר למעבר בין ים תיכון לירדן, כמו הדרך העוברת לאורכם של עמק זרעאל המערבי, המזרחי ובקעת בית שאן. מבחינה גיאולוגית עמק חרוד הוא בקעה צרה, שבדומה לחלקים נרחבים אחרים בארצנו, נוצרה עקב פעילות טקטונית של בקע ים המלח. באזור עמק חרוד עוברים קווי שבר רוחביים

החלוצים נהגו לרדת למעיין ולשאוב את מימיו לחביות. החביות הובלו על גבי עגלות רתומות לסוסים שהעלו את המים ליישובים השונים. גם כיום משמשים מי המעיין את תושבי האזור, אך כעת ממוקמות באזור המעיין משאבות אשר שואבות את מי המעיין לשימוש התושבים

אשר יצרו את העמק. רוחבו המרבי הוא כארבעה ק"מ ובמקום הצר ביותר רוחבו אינו יותר מקילומטר אחד. המבנה הטופוגרפי של העמק יוצר הפרדה גיאוגרפית ברורה בין אזור השומרון (הרי הגלבוע בגבולו הדרומי של העמק) לבין הגליל התחתון (רמות יששכר וגבעת המורה בצפון העמק).

קרבות על אדמת העמק

לאורך שלושת עמקי הצפון הללו עברה לאורך הדורות הדרך הראשית ממסופוטמיה למצרים. בימי שלום עברו בדרך זו שיירות סוחרים והאזור שגשג ופרח מבחינה כלכלית. גם בימי מלחמה שימש העמק ציר תנועה ראשי, אבל אז נכשו את הדרך גיטות השריון של החילות השונים.

בתקופת התנחלותם של השבטים בארץ, זכה עמק חרוד להיכלל בשליטת שבט יששכר. למרות זאת, חלפו שנים רבות עד שהצליחו בני שבט יששכר לזכות בשליטה מלאה על העמק, וגם אז, לא פעם חדרו שבטי הארץ הנוכריים ועדריהם לשדותיהם (שופטים ו' 2-5).

בעמק חרוד התרחשו כמה מערכות מן המפורסמות והמכריעות בהיסטוריה של עמי הארץ. עיקר ההתרחשויות של קרבות אלו היה סביב שני מעיינות הנובעים למרגלות הגלבוע בעמק חרוד גם כיום. בשלהי תקופת הנביאים התארגן גדעון לקרב במדיינים במעיין חרוד. שאול המלך מצא את מותו בקרב בגלבוע לאחר היערכות בעין זרעאל. כ-2,500 שנה לאחר מכן, בשנת 1260, התרחש באזור מעיין חרוד (עין ג'אלוד) אחד הקרבות המכריעים שבו בלמו הממלוכים בהנהגת בייברס את התפשטות המונגולים והנחילו להם תבוסה ניצחת. כעבור כ-688 שנה שוב התנהלו קרבות חשובים בעמק, הפעם קרבות מלחמת השחרור אשר גם בהם ההיערכות לקרבות נעשתה בעין חרוד ובעין זרעאל. כאמור, עיקר ההתרחשויות היה סביב "סם החיים", הלא הוא המעינות המערביים ביותר בעמק חרוד.

מבחן השתייה במערת גדעון

המעיין הראשון והקטן מבין שני המעינות הוא עין זרעאל, המשויך למערכת המלחמתית האחרונה של שאול מול הפלשתים (שמואל א' כ"ט 1). אל נקודת הכינוס של חיילי שאול במלחמתו בפלשתים, שהיא גם נקודת הכינוס של חיילי הפלמ"ח בניסיונם לכבוש במלחמת העצמאות את הכפר הערבי זרעין (היא העיר המקראית זרעאל), אפשר כיום

היא נקבת מים, המספקת חווייה רטובה לכל המשפחה (יש להצטייד בפנסים ובנעליים להליכה במים). הנקבה ממוקמת בחלקה הדרומי של החורשה. פתח נקבת המים של הנקבה נמצא בין סלעי הבזלת השחורים הפזורים בשטח. מבנה הנקבה דומה לאות ר'. תחילה הולכים לכיוון מערב כ-16 מטר ואז פונים צפונה כ-16 מטר, עוברים תחת דרך העפר המקיפה את חורשת האקליפטוסים, ויוצאים לתעלת מים פתוחה הנשפכת לבריכה במרכז החורשה. במקום קיימים שולחנות פיקניק (אין במקום שירותים).

המעיין השני, הגדול והמפורסם מבין שני המעינות, הוא מעיין חרוד הנמצא כיום בתחומי גן לאומי מעיין חרוד. המעיין נובע מתוך מערת גדעון. מלחמתו של גדעון במדיינים החלה "בגיבוש" חייליו במעיין חרוד ובמבחן "השתייה" המפורסם שבו התבקשו הלוחמים לשתות מהמעיין, ורק אלו "המלקקים בידם אל פיהם" (שופטים ז, ו), הם אלו שנבחרו כלוחמים. לא רק גדעון כינס את חייליו במקום, גם מחלקת חיל השדה (חי"ש) שהורכבה מאנשי עמק חרוד החלה בהתארגנות במעיין במלחמת העצמאות, לפני הניסיון הכושל לכבוש את נורית במלחמת העצמאות בשנת 1948.

גאולת הקרקע

מלחמות וקרבות מלווים את מעיין חרוד אך בצידם גם סיפורי תקומה ותקווה. יהושע חנקין, אשר זכה בתואר "גואל אדמות העמק" ואחראי על רכישת אלפי דונמים של קרקע בכל חלקי הארץ וביניהם גם עמק חרוד, החליט לקבוע את מושבו במעיין חרוד. חנקין החל לתכנן ב-1932 את ביתם המשותף לו ולאולגה, מעל מערת גדעון שבמעיין. בעזרת המהנדס טצלמסקי מטבריה והאדריכל יוסף בן אורה מתל אביב, תוכנן הבית על פי סגנון הבאוהאוס (קווים ישרים, חלונות אופקיים, גג שטוח), ונבנה על ידי קבוצת "חוגים" שהמתינה לעלייה לקרקע לצורך התיישבות בבית השיטה וכן על ידי קבוצת "הזורעים" שנועדה להקים את קיבוץ דברת. מלאכת הבנייה הסתיימה בשנת 1936. עקב מחלתה של אולגה אשתו, לא זכו בני הזוג להתגורר במקום. אחוזת הקבר של שניהם מצויה סמוך לביתם במעיין. במהלך ההיסטוריה עבר הבית גלגולים רבים. הוא היה לתחנה מטאורולוגית של האוניברסיטה העברית, מפעל לרפיה לתושבי גדעונה ובית ספר שדה.

משה פינטל, מנהל הגן הלאומי במעיין חרוד, מספר שלפני כחמש שנים הפך ביתם של יהושע ואולגה חנקין למוזיאון. הפיכתו של

מעיין חרוד

עין יזרעאל

להגיע בקלות.

הגישה למעיין נמצאת על כביש 675 המוביל מצומת הסרגל לכיוון צומת נבות כ-100 מטר לאחור סיום "ירידת יזרעאל" על אותו הכביש. אפשר למצוא פנייה לכיוון מערב (שמאלה) עם סימון שבילים כחול המוביל לדרך כורכר. דרך הכורכר עוברת בין שדות חקלאיים ונושקת למרגלותיו של הגלבוש. הנסיעה על דרך הכורכר נמשכת כקילומטר אחד ובסופה מגיעים לחורשת אקליפטוס מטופחת על שם צבי כרמלי, לוחם הפלמ"ח שנהרג במלחמת העצמאות בניסיון כיבוש זרעין.

במרכז החורשה ממוקמת בריכת מים קטנה. המים מגיעים מתעלה פתוחה שתחילתה

**מלחמתו של גדעון
במדיינים החלה "בגיבוש"
חייליו במעיין חרוד ובמבחן
"השתייה" המפורסם,
שבו התבקשו הלוחמים
לשתות מהמעיין ורק אלו
"המלקקים בידם אל פיהם"
(שופטים ז, ו), הם אלו
שנבחרו כלוחמים**

עליית עין חרוד על הקרקע, לימוד מורשת באמצעות שירי העמק העוסקים בגלבווע ובמעייין, סיפורו של חנקין ונגיעה בנושאים שונים הקשורים לתחום הבוטניקה, תוך התמקדות בצמחיית מעיינות.

במקום מצויים מדשאות ושולחנות פיקניק בשפע, בריכת שחייה גדולה, גן שעשועים לילדים ומגרש משחקים, מזנון ומלתחות מים חמים. קיימת אפשרות ללינה בתחום המעיין לקבוצות של יותר מ-100 איש ובתיאום מראש. פינטל מציין שכחלק מפיתוח האתר, נבנתה תשתית המיועדת לאוכלוסיות מוגבלות כמעט בכל תחומי המעיין, והן השירותים והן הרחצה בבריכה מתאימים לנכים. "במעייין קיים פוטנציאל שעדיין לא מומש עד תום. יש כאן 'מיקה', מעין אמפיתיאטרון פתוח שבו אפשר לערוך הופעות בימי הקיץ עם קהל של עד 7,000 צופים. קיימות תוכניות לשיפור ולפיתוח מערת גדעון ליצירת חוויית השתייה מהעין, אשר כיום אינה אפשרית כיוון שהמערה חסומה. פיתוח הבריכה והאפשרות לקליטת כמות רבה יותר של מבקרים, כולל לינות לילה – כל אלו יעצימו את חוויית הביקור במקום", מסכם פינטל.

המעייין נמצא על כביש 71 מזרח – כביש עפולה בית שאן (כשעה ורבע מגוש דן וכעשר דקות מעפולה). הפנייה למעיין חרוד היא לכיוון היישוב גדעונה. בפאתי היישוב פונים מערבה לכיוון המעיין על פי השילוט. את הביקור במעיין והשחייה בבריכה אפשר לערוך בימים א'–ה' בין השעות 9:00 ל-16:00, בימי שישי בין השעות 8:00 ל-15:00. בחודשים יולי–אוגוסט הבריכה פתוחה עד השעה 18:00. מחיר כניסה למעיין הוא 33 ש"ח למבוגר ו-20 ש"ח לילד. לאנשי מועצה אזורית גלבווע יש הנחה של 50%. באזור אטרקציות טיול נוספות, ביניהן בית הכנסת בבית אלפא, גן השלושה ועתיקות בית שאן. אתר ביקור נוסף הנמצא סמוך למעיין הוא בית הקברות של ראשית ההתיישבות בעמק הממוקם בגדעונה. בית הקברות ממוקם למרגלות הגלבווע ומספק הצצה נוספת למתעניינים באורחות חייהם, עקרונותיהם ודרך חייהם של תושבי עמק חרוד הראשונים. *

לפרטים נוספים על מעיין חרוד: 04-6532211,
ובאתר האינטרנט: www.maayan-harod.co.il

אדיב גל הוא דוקטורנט במחלקה לאבולוציה, סיסטמטיקה ואקולוגיה, האוניברסיטה העברית ירושלים, ועובד בחברת אסיף-אסטרטגיות בע"מ

לאחרים אלו מצריכה עלייה של כ-116 מדרגות הבנויות על תשתית סלעי הגיר של הגלבווע. מובן שיש גם דרך קלה יותר – "מעלה חנקין", העולה במתינות רבה יותר לכיוון הבית מצד מערב.

אנקדוטה חביבה היא שבשל גודלה של אחוזת הקבר ובידודה הפך המקום מוקד עלייה לרגל לאנשים שטעו לחשוב כי מדובר בקברו של יהושע בן נון. ייתכן כי העובדה שאולגה היתה מיילדת, אשר היא עצמה לא זכתה ללדת ילדים, הפכה את אחוזת הקבר של בני הזוג גם לאתר עלייה לרגל לנשים עקרות אשר חיפשו את ברכת "הצדיק" לצאצאים.

אדמות העמק היו בסיס להקמתם של הקיבוצים והמושבים הראשונים בעמק בתחילת שנות ה-20 של המאה ה-20. על פוריותו של העמק אפשר ללמוד עוד מהתנ"ך. התוצרת החקלאית שיוצרה בעמק היתה לשם דבר, וכבר בימי דוד המלך סיפק העמק חלקים ניכרים מהתצרוכת החקלאית של הממלכה – "ששכר וזבולון ונפתלי מביאים לחם בחמורים ובגמלים ובפרדים ובבקר מאכל קמח דבלים וצימוקים ויין ושמן ובקר וצאן לרב" (דברי הימים א' ו"ב 40).

אולם ללא מים – אין חיים, וכך, כל היישובים הסמוכים למעיין חרוד התבססו על צלילות מי המעיין. בראשית דרכם התיישבו אנשי עין חרוד במעיין עד שעברו לנקודת הקבע בגבעת קומי. מי המעיין שימשו בעבר את אנשי העלייה השנייה אשר הקימו את עין חרוד, כפר יחזקאל וגבע. החלוצים נהגו לרדת למעיין ולשאוב את מימיו לחביות. החביות הובלו על גבי עגלות רתומות לסוסים או לפרדות שהעלו את המים ליישובים השונים. גם כיום משמשים מי המעיין את תושבי האזור, אך כעת ממוקמות באזור המעיין משאבות אשר שואבות את מי המעיין לשימוש התושבים להשקיית שדותיהם.

חוויית הביקור בגן הלאומי

כיום מעיין חרוד הוא גן לאומי המשותף לרשות הטבע והגנים ולמועצה האזורית הגלבווע. משה פינטל מספר על מתיחת הפנים אשר עבר המעיין בשנים האחרונות והפיכתו לאתר קולט קהל המשלב נופש, טבע ומורשת. לדבריו, כיום מגיעים למעיין כ-150 אלף מבקרים בשנה ועוד היד נטויה, כלשונו.

באחרונה, נכתבה תוכנית חינוכית מקיפה על מעיין חרוד וסביבתו. התוכנית מיועדת לתלמידי בתי הספר ולמשפחות. במהלך הביקור במעיין נחשפים התלמידים למגוון תחומים חינוכיים הכוללים את הסיפור המקראי של גדעון, ההתיישבות בעמק,

מערת גדעון

התעלות המובילות מים במעיין חרוד

הבית למוזיאון הסתייעה בעזרת המועצה לשימור אתרים, שהשקיעה בשיפוץ הבית ובעיצובו לשימושו הנוכחי. למעשה, ביתם של בני הזוג נכלל כאחד מ-50 האתרים ששוקמו בעקבות החלטת הממשלה על שיקומם של אתרי מורשת לכבוד חגיגות היובל למדינה. המוזיאון מנציח את פועלו של חנקין ואפשר לצפות בסרט (כ-15 דקות) המספר על תרומתו המופלאה למפעל ההתיישבותי הציוני החדש בארץ.

יחד עם האנדרטה לזכר בני העמק שנפלו במערכות ישראל, משמש המקום נקודת תצפית מרהיבה על מרחבי העמק. הגישה